

СПЕЦИФІКА РОБОТИ СПЕЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА В УМОВАХ ІНКЛЮЗИВНОЇ ТА СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ: ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

SPECIFICITIES OF THE WORK OF A SPECIAL EDUCATOR IN THE CONDITIONS OF INCLUSIVE AND SPECIAL EDUCATION: CHALLENGES AND PROSPECTS

Стаття присвячена аналізу специфіки професійної діяльності спеціального педагога в умовах інклюзивної та спеціальної освіти, зокрема в контексті сучасних викликів та перспектив розвитку галузі. Розкрито сутність і значення основних напрямів роботи спеціального педагога: корекційно-педагогічного, психолого-реабілітаційного та соціально-адаптаційного. Проаналізовано сучасні підходи до подолання первинних відхилень і вторинних порушень у розвитку дітей з особливими освітніми потребами, а також особливості організації педагогічного процесу в умовах різних типів освітніх закладів. Акцентовано увагу на ролі спеціального педагога у створенні індивідуальних освітніх програм, взаємодії з педагогами загальноосвітніх класів, асистентами вчителя, батьками та іншими фахівцями міждисциплінарної команди. Визначено ключові проблеми, що ускладнюють реалізацію ефективного корекційно-педагогічного супроводу, серед яких – недостатнє методичне забезпечення, обмеженість ресурсів та потреба в підвищенні цифрової компетентності педагогів. Наведено результати аналізу наукових досліджень і публікацій з теми, що засвідчують актуальність розробки уніфікованих методичних рекомендацій для роботи з дітьми з різними категоріями порушень розвитку. Окреслено перспективи подальших досліджень, які полягають у вдосконаленні форм і методів роботи спеціального педагога, інтеграції інноваційних технологій у навчально-виховний процес, запровадженні систем підтримки психологічної стійкості педагогів та формуванні сприятливого освітнього середовища. Результати роботи можуть бути використані в науково-педагогічних дослідженнях, у підготовці та підвищенні кваліфікації спеціальних педагогів, а також у практичній діяльності закладів освіти, що забезпечують навчання дітей з особливими освітніми потребами.

Ключові слова: спеціальний педагог, інклюзивна освіта, спеціальна освіта, особливі освітні потреби, корекційно-педагогічний супровід, психолого-реабілітаційна підтримка, соціальна адаптація, індивідуальна

програма розвитку, міждисциплінарна взаємодія, цифрова компетентність.

The article analyzes the specifics of the professional activities of special educators within inclusive and special education settings, focusing on contemporary challenges and development prospects in the field. It reveals the essence and importance of the primary areas of special educators' work: corrective-pedagogical, psychological-rehabilitative, and socio-adaptive. Modern approaches to addressing primary deviations and secondary developmental disorders in children with special educational needs are examined, along with features of organizing the educational process in various types of educational institutions. The role of the special educator in creating individualized educational programs, collaborating with general education teachers, teacher assistants, parents, and other interdisciplinary team members is emphasized. Key problems hindering effective corrective-pedagogical support—such as insufficient methodological resources, limited funding, and the need to enhance educators' digital competencies—are identified. The article presents an analysis of recent scientific research and publications that underline the relevance of developing standardized methodological guidelines for working with children with diverse developmental disorders. Prospects for further research include improving the forms and methods of special educators' work, integrating innovative technologies into the educational process, implementing systems for psychological resilience support for educators, and fostering a supportive educational environment. The results of this study can be utilized in scientific and pedagogical research, special educator training and professional development, as well as in the practical activities of educational institutions providing services for children with special educational needs.

Key words: special teacher, inclusive education, special education, special educational needs, correctional and pedagogical support, psychological and rehabilitation support, social adaptation, individual development program, interdisciplinary interaction, digital competence.

УДК 376.011.3-051:37.043.2-056.2/.3(045)
DOI <https://doi.org/10.32782/ip/86.2.14>
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

Форосян О.І.,
докт. педагог. наук, професор,
завідувач кафедри спеціальної
та інклюзивної освіти
Державного закладу
«Південноукраїнський національний
педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського»

Начинова О.В.,
канд. педагог. наук, доцент,
доцент кафедри спеціальної
та інклюзивної освіти
Державного закладу
«Південноукраїнський національний
педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського»

Маматова З.Р.,
ст. викладач кафедри спеціальної
та інклюзивної освіти
Державного закладу
«Південноукраїнський національний
педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського»

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Сучасна система освіти України перебуває на етапі активної трансформації, що зумовлено впровадженням принципів інклюзивного навчання та наявністю мережі спеціальних закладів. Одним із ключових учасників цього процесу є спеціальний педагог, діяльність якого спрямована на забезпечення якісної освіти для дітей з особливими освітніми потребами. Реформування освітньої галузі вимагає переосмислення традиційних підходів до навчання та виховання таких дітей, а також розробки ефективних моделей корекційно-педагогічної роботи.

Водночас, інклюзивна освіта ставить перед спеціальним педагогом низку нових завдань, серед яких – адаптація освітнього середовища, розробка індивідуальних програм розвитку та забезпечення соціалізації учнів. У практичній діяльності фахівці стикаються з проблемами недостатнього методичного забезпечення, браком ресурсів та потребою у постійному підвищенні кваліфікації.

Особливої актуальності набуває питання взаємодії спеціального педагога з педагогами загальноосвітніх класів, батьками та асистентами учнів, адже саме командна робота є запорукою успіху інклюзивного навчання. Крім того, специфіка роботи

у спеціальних закладах передбачає глибоке розуміння первинних і вторинних порушень у розвитку дітей та підбір відповідних корекційних методик.

Сучасні дослідження підтверджують, що ефективність педагогічного впливу значною мірою залежить від здатності спеціального педагога інтегрувати корекційно-розвивальні, психолого-реабілітаційні та соціально-адаптивні напрями роботи [2, 5, 7, 10]. Однак, у реальній практиці часто спостерігається фрагментарність у застосуванні цих підходів.

Проблемним залишається питання забезпечення психологічної підтримки самих педагогів, які працюють у складних емоційних і професійних умовах. Зростання кількості дітей з комплексними порушеннями розвитку посилює потребу в удосконаленні професійної підготовки фахівців.

Водночас існує недостатня кількість науково обґрунтованих рекомендацій щодо організації діяльності спеціального педагога в умовах інклюзивного та спеціального навчання. Це зумовлює необхідність пошуку нових методичних підходів, оптимізації форм і засобів педагогічної роботи.

Отже, дослідження специфіки роботи спеціального педагога в умовах інклюзивної та спеціальної освіти є важливим для підвищення якості освітнього процесу та успішної соціалізації дітей з особливими освітніми потребами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

За останні роки інклюзивна та спеціальна освіта пройшли через значну законодавчу та організаційну трансформацію, що кардинально вплинуло на роль спеціального педагога [6, 9, 10].

Прийняття та імплементація нормативних актів надали формальні підстави для створення інклюзивних класів і ресурсних центрів, що вимагає від фахівців нових професійних компетенцій і міжвідомчої взаємодії. Одночасно на практиці спостерігається нерівномірність ресурсного забезпечення шкіл та нестача кваліфікованих кадрів для системного впровадження інклюзії. Дослідження міжнародного рівня показують, що ставлення вчителів до інклюзії часто є нейтральним або амбівалентним, що впливає на якість інтеграції дітей із особливими освітніми потребами. Це вказує на потребу не лише у формальному навчанні, а й у зміні педагогічних практик і системі наставництва в закладах освіти [7, 11, 13].

Наукові огляди Т. Скрипник, О. Мартинчук, Г. Супрун та Р. Криваковської підкреслюють важливість розвитку емоційної компетентності педагогів як складової їхньої готовності працювати в інклюзивному середовищі [11].

Окрема лінія досліджень присвячена розмежуванню первинних біологічних відхилень і вторинних соціо-психологічних порушень, що має практичне значення для вибору корекційних стратегій [6]. Інтегровані моделі корекційно-педагогічного супроводу, які поєднують навчально-корекційну,

психолого-реабілітаційну та соціально-адаптаційну роботу, отримують дедалі більше підтримки в сучасній літературі [2].

Як зазначає І. Дмитрієва, практика показує, що ефективна робота спеціального педагога неможлива без тісної командної взаємодії з психологами, логопедами, реабілітологами та батьками [5].

Емпіричні дослідження О. Мартинчук підтверджують, що колаборативні моделі підвищують навчальні досягнення та соціальну інтеграцію учнів. Значна увага в публікаціях приділяється методичному забезпеченню індивідуальних навчальних програм та адаптації навчальних матеріалів [10].

Окремі огляди і мета-аналізи демонструють ефективність програм підтримки батьків у підвищенні батьківської самоефективності та зниженні стресу сімей. Це означає, що робота спеціального педагога має включати компоненти навчання та супроводу родини як невід'ємну частину корекційного процесу [3, 5, 7].

Водночас, зростає інтерес до використання цифрових технологій та адаптивного програмного забезпечення для індивідуалізації навчання, хоча питання доступності та етичності застосування таких інструментів залишаються відкритими. Дослідження під час пандемії COVID-19 показали, що спеціальні педагоги активно використовували технології, але стикалися з обмеженим доступом учнів і потребою в додаткових навичках. Відповідно, формування цифрової компетентності у підготовці спеціальних педагогів набуває термінової важливості [2].

Критичні публікації застерігають від формальної імплементації інклюзії без реального ресурсного підкріплення, що може призвести до посилення нерівності для дітей із важкими порушеннями. Багато авторів відзначають дефіцит стандартизованих інструментів моніторингу прогресу учнів та оцінювання результатів корекційних втручань [9, 11]. Це ускладнює порівняння ефективності різних методик і потребує розвитку локальних наукових досліджень та апробації практик. Супервізія, професійна підтримка та заходи з профілактики професійного вигорання стають важливими напрямками досліджень, орієнтованих на збереження кадрового потенціалу. У теоретичних працях пропонуються моделі навчання, що поєднують теоретичну підготовку з тривалими практичними стажуваннями в міждисциплінарних командах.

Наукові доповіді також підкреслюють необхідність адаптації міжнародних підходів до національного контексту та ресурсних можливостей українських шкіл. Для підвищення якості корекційно-педагогічного супроводу потрібні дослідження, які комбінують педагогіку, психологію, реабілітацію та соціальну роботу [9].

Отже, останні дослідження й публікації формують мультидисциплінарну платформу знань,

яка поступово переводить інклюзію від декларації до практичних інструментів підтримки учня. Проте без системного інвестування в підготовку кадрів, методичне забезпечення та інфраструктуру досягнення цих перспектив залишаться частково декларативними.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Попри значну кількість досліджень у сфері інклюзивної та спеціальної освіти, недостатньо вивченими залишаються питання ефективної інтеграції корекційно-педагогічних, психолого-реабілітаційних та соціально-адаптаційних напрямів діяльності спеціального педагога. Невирішеним є створення уніфікованих стандартів моніторингу та оцінювання результатів навчання дітей з особливими освітніми потребами в умовах інклюзії та спеціальних закладів. Бракує науково обґрунтованих методичних рекомендацій щодо взаємодії спеціального педагога з педагогами загальноосвітніх класів, асистентами та батьками для досягнення комплексного результату. Потребує глибшого вивчення питання формування цифрової компетентності спеціального педагога в умовах використання сучасних технологій у навчанні. Недостатньо досліджено шляхи запобігання професійному вигоранню та підвищення психологічної стійкості фахівців, які працюють з дітьми з комплексними порушеннями розвитку.

Метою статті є визначення та наукове обґрунтування специфіки професійної діяльності спеціального педагога в умовах інклюзивної та спеціальної освіти, виявлення основних викликів, що постають перед фахівцем у сучасному освітньому середовищі, та окреслення перспектив удосконалення корекційно-педагогічного, психолого-реабілітаційного та соціально-адаптаційного напрямів його роботи для забезпечення ефективної підтримки дітей з особливими освітніми потребами.

Виклад основного матеріалу. Сучасна освітня система України перебуває в активній фазі реформування, однією з провідних тенденцій якого є впровадження принципів інклюзивної освіти та модернізація роботи спеціальних закладів.

Інклюзивна та спеціальна освіта розглядаються як взаємодоповнювані напрями, що мають на меті забезпечити кожній дитині з особливими освітніми потребами можливість отримувати якісну освіту з урахуванням її індивідуальних особливостей. У цьому контексті ключова роль належить спеціальному педагогу – фахівцю, який поєднує в собі функції корекційного вчителя, консультанта, психологічного підтримувача та координатора взаємодії між учасниками освітнього процесу.

Робота спеціального педагога ґрунтується на глибокому розумінні природи та проявів первинних і вторинних порушень у розвитку дитини. Первинні відхилення зазвичай зумовлені біологічними факторами, такими як генетичні аномалії,

органічні ураження нервової системи, порушення слуху або зору, а також тяжкі соматичні захворювання. Вторинні порушення формуються як наслідок недостатньої або несвоєчасної допомоги при первинних відхиленнях, соціальної ізоляції, негативного досвіду взаємодії та обмеженого доступу до ресурсів. Усвідомлення взаємозв'язку між цими двома групами порушень дає змогу спеціальному педагогу більш цілеспрямовано обирати корекційно-педагогічні методики та засоби впливу, які сприятимуть не лише розвитку пізнавальної діяльності, а й формуванню емоційно-вольової сфери та соціальної компетентності дитини.

У межах інклюзивної освіти діяльність спеціального педагога передбачає не лише проведення корекційних занять, а й активну участь у командній роботі, яка включає взаємодію з учителями загальноосвітніх предметів, асистентами вчителя, психологами, логопедами та батьками учнів. Одним із ключових завдань у цьому процесі є розробка індивідуальної програми розвитку (ІПР) дитини, яка визначає конкретні цілі, методи, адаптації та модифікації навчального матеріалу. ІПР повинна ґрунтуватися на детальній діагностиці потреб учня, враховувати його сильні сторони та потенціал, а також передбачати регулярний моніторинг і корекцію плану залежно від динаміки розвитку [7, 9, 11].

Особливістю роботи спеціального педагога в інклюзивному середовищі є необхідність постійного балансу між індивідуалізацією та інтеграцією. З одного боку, дитина потребує спеціальних умов навчання, з іншого – важливо забезпечити її повноцінну участь у колективній діяльності, спільних уроках та позакласних заходах. Такий підхід сприяє розвитку комунікативних навичок, формуванню толерантності в учнівському колективі та зменшенню ризику соціальної ізоляції. Водночас, педагог має враховувати, що інклюзія не означає повної уніфікації освітнього процесу: деякі діти з комплексними порушеннями потребують значно більшого рівня підтримки, ніж це можливо в умовах звичайного класу, що зумовлює необхідність гнучкого поєднання інклюзивної та спеціальної форми навчання.

У спеціальних закладах освіти діяльність спеціального педагога має інший фокус – забезпечення інтенсивного та системного корекційно-розвиткового впливу, який часто неможливо реалізувати в інклюзивному класі через часові та організаційні обмеження. Тут більше можливостей для використання спеціальних методик, технічних засобів та індивідуальної роботи з учнями. Водночас сучасні тенденції вказують на необхідність створення умов для гнучкого переходу учнів між різними формами навчання залежно від їхніх потреб і рівня готовності до інтеграції.

Корекційно-педагогічний вплив у роботі спеціального педагога реалізується через комплекс методів і прийомів, спрямованих на розвиток

пізнавальної, емоційно-вольової та моторної сфер. Для дітей із порушеннями інтелектуального розвитку застосовуються структуровані навчальні програми з чіткою послідовністю завдань, візуальною підтримкою та повторенням матеріалу в різних контекстах. Для дітей із порушеннями слуху ефективним є використання жестової мови, візуалізацій, субтитрування та методів аудіовізуальної стимуляції. Учні з порушеннями зору потребують адаптованих друкованих матеріалів, шрифту Брайля, тактильних наочностей і спеціального обладнання. У роботі з дітьми з розладами спектра аутизму важливе місце займають методики прикладного аналізу поведінки (ABA), сенсорної інтеграції та соціальних історій.

Важливою складовою діяльності спеціального педагога є психолого-реабілітаційний напрям, який передбачає роботу над формуванням у дитини позитивного образу «Я», зниженням тривожності, розвитком навичок саморегуляції та подоланням емоційних бар'єрів. Тут важливе значення має тісна співпраця з психологом, який може проводити індивідуальні або групові заняття, спрямовані на розвиток емоційного інтелекту та соціальних компетенцій.

Соціально-адаптивний напрям роботи спеціального педагога охоплює формування життєвих навичок, необхідних для максимально самостійного функціонування дитини в суспільстві. Це можуть бути тренінги з побутових умінь, орієнтування в просторі, використання громадського транспорту, фінансова грамотність на базовому рівні тощо. У старшому шкільному віці акцент робиться на профорієнтаційній роботі та підготовці до інтеграції в професійне середовище.

Суттєвим викликом для спеціального педагога є недостатнє методичне забезпечення, яке відповідає сучасним вимогам інклюзивної освіти. Часто фахівці змушені адаптувати матеріали самостійно, використовуючи власний досвід і креативність. Це підкреслює важливість створення централізованих банків адаптованих навчальних ресурсів, що можуть бути використані педагогами різних профілів.

У сучасних умовах особливої ваги набуває цифрова компетентність спеціального педагога. Використання інтерактивних платформ, навчальних додатків, віртуальних тренажерів і комунікаційних програм відкриває нові можливості для індивідуалізації навчання, особливо для дітей з обмеженою мобільністю або тих, хто навчається дистанційно. Водночас виникає потреба у підготовці педагогів до грамотного та етичного використання технологій, а також у вирішенні проблеми цифрової нерівності.

Як зазначають Г. Соколова та О. Форостян, не менш важливою є проблема професійного виго-рання спеціальних педагогів. Робота з дітьми, які

мають порушення розвитку, вимагає емоційної стійкості, високого рівня емпатії та значних часових ресурсів. Відсутність належної психологічної підтримки для педагогів, надмірне навантаження та обмежені можливості для професійного зростання можуть призвести до зниження якості роботи. Тому, доцільно впроваджувати системи супервізії, наставництва та регулярних програм підвищення кваліфікації, які поєднують розвиток професійних навичок з формуванням ресурсного стану фахівця [12].

Варто також зазначити, що ефективність роботи спеціального педагога значною мірою залежить від рівня взаємодії з батьками дитини. Спільне планування, регулярний обмін інформацією про успіхи та труднощі учня, проведення консультацій і тренінгів для батьків підвищує результативність навчально-виховного процесу. Батьки стають активними учасниками корекційного процесу, продовжуючи роботу педагога вдома та забезпечуючи необхідну підтримку дитині.

Підсумовуючи, можна стверджувати, що специфіка роботи спеціального педагога в умовах інклюзивної та спеціальної освіти полягає в комплексності завдань, які охоплюють як навчально-корекційний, так і психолого-реабілітаційний та соціально-адаптивний напрями. Вона вимагає від фахівця високого рівня професійної підготовки, здатності працювати в команді, готовності до постійного самовдосконалення та гнучкості в адаптації методів роботи під індивідуальні потреби учнів. Розвиток цієї сфери освіти потребує не лише зусиль окремих педагогів, а й системної підтримки з боку держави, наукової спільноти та громадських організацій, спрямованої на створення умов для повноцінної реалізації потенціалу кожної дитини з особливими освітніми потребами.

Висновки. Результати дослідження засвідчили, що діяльність спеціального педагога в умовах інклюзивної та спеціальної освіти має комплексний і багатопрофільний характер, поєднуючи корекційно-педагогічний, психолого-реабілітаційний та соціально-адаптаційний напрями роботи. Встановлено, що ефективність професійної діяльності фахівця значною мірою залежить від рівня його професійної компетентності, здатності до міждисциплінарної взаємодії та використання сучасних методик навчання і виховання дітей з особливими освітніми потребами. Одним із ключових викликів залишається недостатнє методичне забезпечення та обмеженість ресурсів, що ускладнює реалізацію індивідуалізованих програм розвитку. Перспективи подальшої роботи полягають у розробці та апробації уніфікованих методичних рекомендацій для спеціальних педагогів, адаптованих до умов як інклюзивних, так і спеціальних закладів освіти.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Бондар В. І. Спеціальна педагогіка. Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2019.
2. Гавриш Н. В., Собчук Т. О. Інклюзивне навчання дітей з особливими освітніми потребами. Харків : Основа, 2020.
3. Гапочка Я. О., Токарева Н. М. Стратегія розвитку суб'єктності фахівців команди супроводу дитини з ООП. *Перспективи та інновації науки*. 2024. Вип. 5(39). С. 741–752.
4. Гладуш В. А. Післядипломна педагогічна освіта дефектологів в Україні: тенденції, виклики, перспективи. *Освіта дорослих: світові тенденції, українські реалії та перспективи* : кол. монографія. Харків, 2020. 394–412 с. ISBN 978-617-7912-56-8
5. Дмитрієва І. В. Командна взаємодія фахівців у процесі індивідуального супроводу дитини в умовах інклюзивного навчання. *Актуальні питання корекційної освіти*. 2016. № 7. С. 44–55.
6. Заєркова Н., Трейтяк А. Інклюзивна освіта від А до Я: poradnik для фахівців інклюзивно-ресурсних центрів. Київ : Київ. ун-т імені Бориса Грінченка, 2021.
7. Колупаєва А. А., Данілявічюте Е. А., Литовченко С. В. Професійне співробітництво в інклюзивному навчальному закладі : навч.-метод. посібник. Київ : Вид. група «А.С.К.», 2012. 197 с.
8. Коновець Т. І. Інноваційні форми роботи педагогічних працівників закладів загальної середньої освіти з батьками особливих дітей : магістерська робота, 2021.
9. Лапін А. В. Освітній компонент готовності педагогічних працівників до реалізації фахових компетентностей в умовах інклюзивного навчання у періодвоєнного стану. *Безбар'єрність в освіті осіб з особливими потребами: досвід та інновації* : матеріали X Міжнар. конгресу зі спеціальної педагогіки та психології, 24–25 жовт., 2024. Київ : ІСПП імені Миколи Ярмаченка НАПН України, 2024. 456 с. С. 256–260.
10. Мартинчук О. Підготовка фахівця зі спеціальної освіти до професійної діяльності в інклюзивному освітньому середовищі. Київ : Вид-во «Центр учбової літератури», 2018.
11. Скрипник Т., Мартинчук О., Супрун Г., Криваківська Р. Особливості партнерства між фахівцями закладу освіти та батьками дитини з особливими освітніми потребами. *Наукові перспективи*. 2022. № 6(24). С. 514–526.
12. Соколова Г. Б., Форостян О. І., Особливості емоційного вигорання педагогів, які працюють з дітьми з особливими освітніми потребами. *Наука і освіта*. 2021. № 2. С. 53–59.
13. Шевченко В. М., Супрун М. О. Розвиток спеціальної освіти в незалежній Україні. *Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови*. 2008. С. 164–174.

Дата першого надходження рукопису до видання: 13.08.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 15.09.2025

Дата публікації: 24.09.2025